

УДК 378:81'177

Н. А. ГОЛЯРДИК,

*кандидат психологічних наук, викладач кафедри педагогіки та психології
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький*

Л. Л. ДИКА,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарної підготовки
Хмельницького економічного університету, м. Хмельницький*

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ЯК ФАКТОР ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА І СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті аналізуються особливості та функції педагогічного спілкування; висвітлюються проблеми соціально-психологічної взаємодії між викладачем та студентами, дається характеристика словесного портрету викладача. Окрім того, розглядається специфіка етикету як основного чинника педагогічного спілкування.

Ключові слова: педагогічне спілкування, етикет, культура спілкування, комунікація, міжособистісні стосунки.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Комунікативна взаємодія викладача та студентів відбувається переважно у словесній формі, тобто у процесі мовного спілкування.

Говорячи про педагогічне спілкування як комунікативний процес, не можна оминати увагою власне процесу спілкування.

Спілкування – це процес взаємодії між людьми, у якому відбуваються обмін діяльністю, інформацією, досвідом, умінням і навиками, а також результатами діяльності. Спілкування є одним із виявів людської сутнос-

© Голярдик Н. А., Дика Л. Л.

ті, особистісною формою існування і функціонування суспільних відносин. Воно є невід'ємною і дуже важливою стороною людського існування, необхідною передумовою формування людини як соціальної істоти, здатної до співіснування з собі подібними [1].

Що стосується педагогічного спілкування, то це – професійне спілкування педагога з усіма учасниками навчально-виховного процесу, яке спрямоване на створення оптимальних умов для здійснення мети, завдань виховання і навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. До проблем процесу спілкування, у тому числі педагогічного спілкування, звертали ся і звертаються багато вчених. Так, концепцію про діяльнісне розуміння процесу спілкування, його внутрішній та зовнішній зміст і гуманістично-етичну сутність висвітлюють у своїх працях К. А. Абульханова-Славська, О. О. Бодальов, О. Ф. Бондаренко, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, Л. А. Петровська та ін. Такі автори, як Л. І. Анциферова, Г. С. Костюк, Б. Ф. Ломов, В. М. М'ясищев, Н. В. Чепелева зазначають, що підхід до особистості повинен розглядатися з позиції розвитку, і визначальна роль у становленні особистості віддається саме процесу спілкування. Зокрема, питання теоретико-методологічних засад педагогічного спілкування, його змісту і функцій, механізмів і стратегій оптимальної взаємодії в системі “вчитель-учні”, а також проблему становлення особистості та її розвитку як суб'єкта навчання й спілкування, його культури розробляли такі вітчизняні вчені, як Б. Ф. Баєв, О. О. Раєвський, І. О. Синиця, П. Р. Чамата і – в наш час – Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, О. В. Киричук, С. Д. Максименко, Т. О. Піроженко, Т. А. Російчук, Г. Л. Чайка, Т. К. Чмут, Т. Д. Щербан та ін.

Проблемою вивчення структури педагогічного спілкування займалися Н. С. Трубецької, А. Гардінер, Р. О. Якобсон, В. А. Артемов, Я. Яноушек та ін. Такими вченими, як А. В. Бельський, В. А. Артемов, Л. Д. Ревтову, В. І. Кадомцев та ін. були зроблені спроби класифікувати всі різноманіття мовних дій (мовних завдань). Вивченням функціональних одиниць педагогічного спілкування займалися М. І. Лісіна, Л. А. Харіва, Т. С. Путилівська, А. К. Маркова, Т. А. Стежко, Л. М. Нікіпелова.

Незаперечним є той факт, що спілкування є найважливішим професійним інструментом педагогічної діяльності, що було доведено в дослідженнях Н. В. Кузьміної, В. А. Кан-Калика, А. Н. Мудрика, А. І. Щербакової та ін.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень щодо процесу педагогічного спілкування, детальнішого дослідження потребує таке питання, як особливості та функції педагогічного спілкування, а також проблема комунікативної взаємодії викладача та студентів у вищих навчальних закладах.

Саме тому **метою статті** є висвітлення питань комунікативної взаємодії між викладачем та студентами, а також аналіз особливостей професійного педагогічного спілкування як факту комунікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із суттєвих аспектів вузівського життя є постійна взаємодія викладача і студентів. У процесі цієї взаємодії відбувається особистісне зростання, духовно-творче збагачення обох сторін, що є необхідним елементом спадковості поколінь. У межах цього процесу провідна роль належить викладачу, функції якого мають специфічні якості й ознаки, а особистісні психологічні характеристики здатні впливати як на навчально-виховний процес загалом, так і на особистісний розвиток кожного студента. У певному сенсі викладач є центральною фігурою у вищому навчальному закладі, йому належить і стратегічна роль у розвитку студента протягом професійної підготовки. На сучасному етапі реформування вищої школи педагогічний процес дедалі більше спирається на гуманістичну психологію, яка ґрунтується на визнанні самоцінності особистості як унікальної цілісної системи. “Суб’єкт-суб’єктна” парадигма є основою особистісно-орієнтованої педагогіки, яку може втілювати у життя лише той педагог, який сам утвердився як особистість, є достатньо самоактуалізованим [1].

Ще свого часу видатні педагоги А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші говорили про мудру владу педагога в спілкуванні: “Мистецтво і майстерність виховання полягають у тому, щоб уміти бачити себе в образі вихованця, в тій істоті, що мислить, відчуває, переживає, істоті, яку ми творимо з маленької дитини” [5].

Педагогічне спілкування завжди цілеспрямоване. При цьому сам педагог ніби знаходиться одночасно в декількох “площинах”: він безпосередньо взаємодіє з партнером, спостерігає за собою і своїми діями з позицій їх “професійної відповідності” (рефлексивний контекст спілкування), тримає на контролі свідомості ціль, яку прийняв найпершою, і одночасно оцінює доцільність її збереження або заміни на нову (раціональний контекст спілкування). Отже, часто педагогічне спілкування є засобом вирішення власних навчальних або виховних завдань, ініціатором, організатором і головною керівною ланкою якого є викладач.

Педагогічне спілкування виконує такі функції:

взаємопізнання вихователя і вихованця;

обмін думками, почуттями та інформацією;

організація і здійснення різноманітних та багатогранних навчально-виховних заходів;

самовираження, самовизначення і самоутвердження учасників цього процесу [6].

Звідси випливає, що педагогічне спілкування – система соціально-психологічної взаємодії між викладачем та студентом, спрямована на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності.

Педагогічне спілкування як професійно-етичний феномен вимагає від викладача спеціальної підготовки не лише щодо технології взаємодії, а й морального досвіду, педагогічної мудрості в організації взаємин зі студентами, батьками, колегами у різних сферах навчально-виховного процесу. За своїм змістом і сферою функціонування воно може бути професійним і непрофесійним. Професійне педагогічне спілкування є комунікативною взаємодією педагога зі студентами, батьками, колегами, спрямованою на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності, стосунків. Воно забезпечує передання через викладача студентам людської культури, допомагає у засвоєнні знань, сприяє формуванню ціннісних орієнтацій під час обміну думками. На противагу йому непрофесійне педагогічне спілкування породжує страх, невпевненість, спричинює зниження працездатності,

порушення динаміки мовлення, небажання думати і діяти самостійно, відчуженість, стійке негативне ставлення до педагога, навчання [4].

Для того щоб навчитися професіонального спілкування, треба чітко уявляти структуру цього процесу, знати, які вміння забезпечують його здійснення, яким чином можна удосконалювати виховний вплив на дітей. За В. Кан-Каликом, є чотири етапи комунікації, що становлять структуру педагогічної взаємодії:

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (прогностичний етап). Це перший етап, у якому закладаються обриси майбутньої взаємодії: планування й прогнозування змісту, структури, засобів спілкування. Зміст його містить визначення мети взаємодії (для чого?), аналіз стану співрозмовника (чому він такий?) та аналіз ситуації (що сталося?). Плануються можливі способи та тональність комунікації, прогнозується сприймання співрозмовником змісту взаємодії. Цільова установка має вирішальне значення.

2. Початковий етап спілкування. Його мета – встановлення емоційного і ділового контакту в педагогічній взаємодії. В. Кан-Калик називає цей етап “комунікативна атака”; у цей час здобувається ініціатива, що дає змогу керувати спілкуванням. Важливо оволодіти технікою швидкого включення у взаємодію, прийомами самопрезентації та динамічного впливу. Ініціатива необхідна викладачу на цьому етапі для того, щоб організовано передати її в наступному періоді спілкування.

3. Керування спілкуванням. Це свідомо і цілеспрямована організація взаємодії з коригуванням процесу спілкування відповідно до визначеної мети. Здійснюється обмін інформацією, оцінками з приводу цієї інформації, взаємооцінювання співрозмовників. Створюється атмосфера доброзичливості, щоб дати студенту змогу вільно виявляти своє “Я”, діставати задоволення від спілкування, підтвердження своїм соціально значущим потенціям.

4. Аналіз спілкування. Головне завдання цього етапу – співвіднесення мети, засобів, результатів взаємодії, а також моделювання подальшого спілкування. Це етап самокоригування [3, с. 27].

Стосовно кожного етапу педагог має дотримуватися певних правил, які оптимізують взаємодію:

формування почуття “ми”, демонстрація спільності поглядів, що усуває соціальні бар’єри, протиставлення і об’єднує для досягнення спільної мети;

встановлення особистісного контакту, щоб кожний студент відчував зверненість саме до нього. Це реалізують і мовними засобами (найчастіше називаємо студента на ім’я, повторюємо вдало висловлене ним міркування), і невербально (візуальний контакт);

демонстрація власного ставлення, що виявляється в тому, як ми посміхаємося (відкрито, невимушено чи скептично), з якою інтонацією говоримо (дружньо, сухо, тиснучи на учня), як експресивно забарвлені наші рухи (спокійні, стримані чи зневажливі, нервові), яку обрали дистанцію (довіри чи конфронтації);

показ яскравих цілей спільної діяльності – накреслення спільного “ми” у майбутньому, що демонструє зацікавленість у співрозмовникові, міцність єдності;

передача педагогом розуміння внутрішнього стану студентів – “зчитування” настрою співрозмовника, що сигналізує про зацікавленість у взаємодії, взаєморозумінні;

постійний вияв інтересу до студентів. Це означає – слухати студентів, ставити запитання і прислухатися до їхньої думки, співпереживати, наголошувати на позитивному, говорити компліменти, тобто робити все, що підтримує студента в його позитивних намірах;

створювати ситуації успіху, потрібні для сприятливого психологічного тла взаємодії; таке тло створюється радістю від успіху, постійним підкресленням потенційних можливостей, індивідуальної значущості кожного, зняттям страху перед можливою помилкою, наданням допомоги і вмінням викладача попросити допомоги в студента [3, с. 122].

Окрім того, професійне педагогічне спілкування передбачає високу його культуру, яка засвідчує вміння педагога реалізовувати свої можливості у спілкуванні з іншими людьми, здатність сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі навчання і виховання.

Безумовно, в основу стилю спілкування викладача покладено його загальне ставлення до студентів і професійної діяльності в цілому. Воно

може бути активно-позитивним, пасивно-позитивним, ситуативно-негативним, стійким негативним.

Якщо у педагога стабільне активно-позитивне ставлення до студентів, то він виявляє ділову реакцію на їхню діяльність, допомагає у важку хвилину, відчуває потребу в неформальному спілкуванні. Вимогливість у поєднанні із зацікавленістю викликає у студентів довіру.

Пасивно-позитивне ставлення викладача визначається установкою лише на вимогливість та суто ділові стосунки, які можуть забезпечити успіх у навчанні. Звідси – сухий, офіційний тон, брак емоційного забарвлення взаємин, що збіднює спілкування і гальмує творчий розвиток вихованців.

Професійні особливості мовленнєвої діяльності викладача полягають в організованості її залежно від умов педагогічного спілкування, доборі мовних та мовленнєвих засобів, виходячи з потреб, завдань взаємодії викладача зі студентами, їх поведінки.

Педагогічна ефективність мовлення викладача залежить від рівня володіння мовою, правильного вибору мовних засобів, від культури мови. Важливими його характеристиками є змістовність, логічність, точність, ясність, стислість, простота та емоційна виразність, образність, барвистість мовлення. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, відмова від вульгаризмів, провінціалізмів, архаїзмів, слів-паразитів, зайвих іншомовних слів, наголошування на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів та психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами та мімікою – необхідні елементи мовної культури викладача [2, с. 188].

Саме тому культура спілкування між викладачем і студентами ґрунтується на дотриманні загальних правил поведінки, тобто етикету. Оскільки моральна культура спілкування є складовою культури педагогічного спілкування, то важливим аспектом педагогічного спілкування є етика мовлення, або мовний етикет. Система ритуалів і відповідних словесних формул, що вживаються з метою встановлення контакту та підтримання доброзичливої тональності, і становить мовний етикет [2, с. 188].

Отже, до культури педагогічного спілкування належать перш за все загальні норми спілкування, що зумовлюються характером суспільного ладу і ґрунтуються на здобутках минулого і сучасного.

Варто також зазначити, що педагогічне спілкування є явищем поліфункціональним, яке забезпечує обмін інформацією, співпереживання, пізнання особистості, самоствердження, продуктивну організацію взаємодії. Обмін інформацією і ставлення співбесідників один до одного характеризує комунікативний аспект спілкування, пізнання особистості й самоутвердження – перцептивний, а організація взаємодії – інтерактивний. Педагогічне спілкування допомагає викладачу організувати взаємодію на занятті і поза ним як цілісний процес. Не обмежуючись лише інформаційною функцією, воно створює умови для обміну ставленнями, переживаннями, допомагає самоутвердженню студентів у колективі, забезпечує співробітництво і співтворчість в аудиторії.

Висновки. Педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача зі студентами на занятті і поза ним, спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату. Неправильне педагогічне спілкування породжує страх, невпевненість, ослаблення уваги, пам'яті, працездатності, порушення динаміки мовлення і, як наслідок, поява стереотипних висловлювань вихованців, тобто у них знижується бажання і вміння думати самостійно, збільшується конформність у поведінці. У кінцевому рахунку – народжується стійке негативне ставлення до викладача, а потім і до предмета.

Отже, саме завдяки ефективному педагогічному спілкуванню створюється сприятлива атмосфера для позитивних змін особистості викладача; розвитку особистості студента, оволодіння ним знаннями й уміннями, необхідними для становлення майбутнього фахівця.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі будуть присвячені проблемам педагогічного спілкування вчителя (викладача) з учнями (студентами) різної вікової категорії.

Список використаної літератури

1. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко – К. : КНЕУ, 2004. – 383 с.

2. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2004. – 480 с.
3. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
4. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія / Л. О. Савенкова. – К. : КНЕУ, 2005. – 212 с.
5. <http://horting.org.ua/node/1437>
6. http://eduknigi.com/ped_view.php?id=108

Рецензент – кандидат педагогічних наук, доцент Морозов С. М.

Стаття надійшла до редакції 3.04.2014.

Голярдик Н. А., Дикая Л. Л. Педагогическое общение как фактор взаимодействия преподавателя и студентов в вузе

В статті аналізуються особливості і функції педагогічного общення; освітаються проблеми соціально-психологічного взаємодія між преподавателем і студентами, дається характеристика словесного портрета преподавателя. Крім того, розглядається специфика етикета як основного фактора педагогічного общення.

Ключевые слова: педагогическое общение, этикет, культура общення, коммуникация, межличностные отношения.

Golyardyk N. A., Dyka L. L. Pedagogical communication as a factor of interaction of a teacher and students in higher educational institutions

The peculiarities and functions of pedagogical communication are analyzed in this article, the problems of socio-psychological interaction between a teacher and students are lightened, and the characteristic of verbal portrait of a teacher is given. Besides, the specific of etiquette as the main agent of pedagogical communication is surveyed.

Pedagogical communication is the professional communication of pedagogue with all the participants of educational and upbringing process which is directed on the creation of optimal conditions for the achievement of aim and tasks of upbringing and training. That's why constant interaction of a

teacher and students is one of the important aspects of life in higher educational institution.

Personal growing, spiritual and creative enrichment of both sides which are the important elements of heredity of generations takes place in the process of this interaction. In frames of this process the main role belongs to the teacher, whose functions have specific qualities and features and personal psychological characteristics are able to influence as on the educational and upbringing process in general, as on the personal development of every student.

Pedagogical communication as a personal and ethic phenomena demands from the teacher special preparation not only concerning the technology of interaction, but moral experience, pedagogical wisdom in organization of interrelations with students, parents, colleagues in different spheres of educational and upbringing process too.

Besides, professional pedagogical communication supposes its high culture, which proves the ability of pedagogue to realize his skills in communication with other people, ability to perceive, to understand, to gain and to pass the content of the thoughts, feelings and desires in the process of education and upbringing.

Professional peculiarities of verbal activity of a teacher are in its organizing independence fro the conditions of pedagogical communication, in selecting of verbal measures according to the necessities and tasks of interaction of a teacher with students and their behavior.

Pedagogical communication helps a teacher to organize interaction during classes and after the masaholistic process. Not limiting only by the informational function, it creates conditions for exchanging by attitudes and troubles, it helps the assertion of students in the group and provides cooperation and co-creativity in auditory.

So, due to the effective pedagogical communication the favorable atmosphere for positive changes of a personality of a teacher, for the development of personality of a student and gaining knowledge and skills necessary for future specialists are created.

Keywords: *pedagogical communication, etiquette, culture of communication, communication, interpersonal relationships.*